

Т.А. Петько
Вчитель-методист вищої категорії
Ярунської ЗОШ Новоград-Волинського району
Житомирської області, краєзнавець

Вони виконали свій громадянський обов'язок

У статті відображено трагічні події, які пережила єврейська громада Ярунського району Житомирської області у часи німецької окупації. Наводяться численні приклади допомоги місцевого населення євреям.

В статье отражены трагические события, которые пережила еврейская община Ярунского района Житомирской области во времена немецкой оккупации. Приводятся многочисленные примеры помощи местного населения евреям.

The tragic events outlived by the Jewish community of Yarunskiy region in Zhytomyr district during the period of German occupation are depicted in the article. Numerous examples of the local population assistance to the Jews are presented.

Історія довела, що лише в тоталітарній державі можливі вбивства великої кількості людей. У результаті Голокосту – фашистської політики знищення євреїв – у роки Другої світової війни загинули 6 мільйонів чоловік.

Звичайно, євреї чинили опір нацистському геноциду як у фізичній, так і в моральній формах, в колективних та індивідуальних.

У гетто люди збирали продукти, одяг, якими ділилися з дітьми, жінками, а то й іншими сім'ями. Велику допомогу у придбанні харчів та одягу надавало місцеве населення.

Поширеними актами індивідуального опору були втечі під час розстрілів. Люди мужньо поводитись у найтяжчі хвилини свого життя, підтримуючи один одного, у передсмертних словах звучала віра в перемогу, у відплату кривдникам. Люди вистрибували з машин, тікали з місця страти, вибиралися з могил після завершення акції, якщо потрапляли туди неушкодженими або легкопораненими. Часто люди переховувалися в місцевого населення, в лісі, інколи батьки залишали своїх дітей в інших сім'ях.

Люди жили в постійному страсі, відчували приреченість, моральну втому. Багато з них втратили рідних і близьких, або ж не мали ніякої інформації про них. Їх переповнювали почуття помсти і ненависті до катів. Ув'язнені не знали, як розгорталися події на фронті й це також пригнічувало їх.

Знищення великої кількості людей було б неможливим без організації його на державному рівні.

Проте чи не найбільшу роль у цьому протистоянні відіграв саме людський фактор. Це взаємовиручка та взаємодопомога, намагання врятувати людину, часто ризикуючи навіть власним життям.

У перші дні війни до Яруня зігнали євреїв з усього Ярунського району, їх помістили у гетто, яке знаходилося на одній із вулиць у самому центрі містечка. За переписом населення 1926 року у Яруні проживало 386 євреїв, а в Ярунському районі – 741. Гетто існувало до 5 травня 1942 року. Вся вулиця була обнесена колючим дротом. У великих будинках тулилося по 3–4 сім'ї. Людей ніхто не годував, вони харчувалися лише тим, що приносили люди і кидали за колючий дріт. Усіх, хто міг працювати, гонили на роботу: ремонтувати дороги, працювати у млині, обслуговувати німців і поліцаїв.

До своєї сім'ї повернувся дільничний міліціонер Барильчук. Він, разом із начальником міліції та військовим комісаром Ковальовим, останнім залишив Ярунь уже в перші дні липня, утверджуючи порядок у містечку. До війни Барильчук користувався великим авторитетом серед населення. Проте знайшлися такі, що вистежили його і видали німцям як прислужника євреям і радянській владі. Барильчука розстріляли.

Кожному єврею нашили шестикутні зірки на грудях і на спині. Щоранку німці з'являлися в гетто і забирали з собою певну кількість молодих чоловіків і хлопців для роботи на залізничній станції с. Колодянки. Увечері багато з них не поверталися додому. Після роботи їх шикували в шеренги, з яких виводили кожного п'ятого. Більше їх ніхто не бачив. Так фашисти розправлялися із молодими чоловіками, що проживали в гетто. Наглядачами були німці в цивільному одязі. Вони ходили з товстими плітками і били тих, хто зупинявся під час роботи, щоб перепочити.

У гетто євреї були позбавлені будь-яких засобів до існування. Почався голод. Хлопчикам вдавалося таємно пробиратися крізь огорожу і випрошувати в селі трохи продуктів, якими ділилися з іншими сім'ями і, в першу чергу, з дітьми.

Тих, хто допомагав євреям, намагався переховувати їх, карали, їх навіть могли розстріляти разом із сім'єю. Проте люди намагалися якось допомогти їм.

Пощастило врятуватися чотирнадцятилітній Кларі Плешивій (тепер Гарміль, яка нині, разом із сім'єю, проживає в Сан-Франциско). Коли вніч із 4 на 5 травня 1942 року почувся шум на вулиці, а згодом пролунала команда всім виходити на вулицю, мама, взявши онуку на руки, відчинила вікно і сказала Кларі: «Антлоїф, майн кінд («Ті-кай, дитя моє»), ти залишишся живою». Клара вискочила з будинку і сховалася у туалеті, за нею забіг іще один чоловік, його звали Аврум. Клара всю війну переховувалася в Рівненській області, їй довелося виїти заміж і прийняти християнство. Врешті решт вона опонилася в Гощі, де й зустріла Перемогу.

Вдалося вижити й двоюріднім братам Клари Гарміль Михайлові Ароновичу Півню, якому також удалося втекти з ярунського гетто. Він переховувався у Західній Україні. З приходом Червоної Армії став солдатом, закінчив школу лейтенантів і був відправлений на війну з Японією. Служив на Чукотці. Демобілізувався, працював на будівництві доріг, а потім став начальником водоканалу в Новограді-Волинському. Був одружений, мав двох синів – Ігоря, який проживає у Свердловську, працює лікарем, та Аркадія, що проживає в Ізраїлі, працює програмістом.

Його брата, Мотла Ароновича Півня, врятувала сім'я на прізвище Скорик із с. Груд, тоді Ярунського району. Він узяв собі прізвище свого рятівника і нині його знають як Віктора Лук'яновича Скорика. До 1943 року він наймитував у Західній Україні, а далі зв'язався з партизанами, викрав у німців зброю і перейшов у партизанський загін, воював поблизу Городниці. Після звільнення Житомирщини 17-річним юнаком став бійцем Червоної Армії. Служив у 295 дивізії 5 ударної армії Першого Білоруського фронту під командуванням Жукова. Звільняв Варшаву, брав Берлін. Потім його відправили у Владивосток на російсько-японську війну. Служив підводником на Камчатці. У 1980 році вийшов на пенсію, проживає у Херсоні.

Сім'я вчительки Шевелюк З.О. кілька тижнів ховала у себе єврейську дівчину до передачі її в партизанський загін, крім того, вона давала молоко євреям, які приходили до неї із гетто.

Марія Свиденюк ховала Хмару Фрейду із немовлям, але їх викрив поліцей і вбив.

Удалося втекти із гетто Дверис Нюханці, вона переховувалась у Західній Україні, а потім повернулася до Новограда-Волинського і проживала в місті.

Мама Вознюк Христини Петрівни переховувала вісімнадцятирічну єврейську дівчину у канапі, на яку сідав німець за обіднім столом, що квартирував у сім'ї Вознюків. Дівчина не витримала і пішла в гетто, де й загинула.

Малка Купершмідт і Геня Шнайдерман вирушили з Яруня вслід за відступаючими частинами Червоної Армії. Вони йшли за танками і таким чином обійшли Київ, а далі сіли в потяг, який повіз їх до Узбекистану. Там вони пережили війну і згодом повернулися на Батьківщину. У Гені Львівни в Яруні залишилися сім'я: мама Ірця, яка шила людям одяг, а вони її переховували, нажалі хтось із поліцаїв видав її за кілька тижнів до звільнення Яруня і жінку розстріляли; її сини, Арон та Вєсь, перебували в ярунському гетто. Коли їх везли до Житомира, щоб розстріляти, Вєсь вистрибнув із машини й пішов у напрямку до Корця, де й дочекався звільнення Яруня. Він повернувся у рідне містечко, давав свідчення слідчим про злочини, заподіяні фашистами та поліцаями мирним жителям Яруня, але на суді дев'ятнадцятирічний Вєсь не був присутній, він добровільно пішов на фронт, де й загинув.

Усю війну переховувала єврейську сім'ю Спічко (матір і двох малолітніх хлопчиків) Варвара Гаврилівна Степанюк, ділилася з ними харчами, які їй вдалося заробляти важкою працею. Вона була багатодітною матір'ю і часто сини Спічко гралися з її п'ятьма дітьми поблизу квартири Степанюків. Крім того, Варвара Гаврилівна була партизанською зв'язковою. По війні повернувся додому чоловік Варвари Гаврилівни Ананій Степанюк.

Увесь у ранах. Він переніс 12 операцій, проте життя фронтовику лікарям не вдалося врятувати. Варвара Гаврилівна й після війни підтримувала сім'ю Спічко, ділилася з нею продуктами.

В день розстрілу гетто, дві родини Качковських і Шлаєнів помістили в поліцейський участок, де їх протримали цілу добу. На другий день відкрили камеру і нещасних людей повели до начальника поліції. Їм об'явили, що Качковського і Шлаєна та їх сім'ї тимчасово залишають як хороших спеціалістів. Качковський був хорошим кравцем, а Шлаєн – неперевершеним майстром по виробництву ситра.

Одного разу до Шлаєна зайшов фольксдойче Берлебед, який до війни жив у Яруні, а під час окупації одержав багато привілеїв від німців. Він мав хороший будинок і чимале господарство: шість корів,

кілька пар коней, багато домашньої птиці. Він запропонував чотирнадцятилітньому Евелю стати у нього пастухом. Це був сміливий вчинок. Берлебед не поділяв ідеології фашистів і намагався якось допомогти євреям. За роботу він годував хлопця вранці, давав їжу в поле, а увечері давав літр молока і шматок хліба. Таня і Поля Шлаєн прибирали в поліцейському участку.

Одного разу Качковський помітив, що по двору поліції бігав маленький худенький хлопчик років трьох-чотирьох. Гебітскомісар Пройс пригощав його цукерками. Так тривало кілька днів. Качковський запитав у одного з поліцаїв про хлопчика. Його звали Петя. Мама Петі з трьома маленькими дітьми переховувалась у с. Хижівка, що неподалік від Яруня. Проте на неї хотіли донести в поліцію і вона змушена була залишити Петю у знайомій жінки, а сама, з маленькою донькою, залишила село (менший син помер від голоду). Качковський попросив начальство віддати йому дитину, так як своїх дітей у них не було. Вони з дружиною полюбили Петю, а в 1944 році усиновили його. Після війни мама знайшла свого синочка. Нині Петя Качковський проживає в Ришон Леціоні, а його сестра – в Кир'ят Гатті (Ізраїль).

Через декілька днів після розстрілу ярунського гетто в черговий раз у Яруні з'явився Радіон Дехтяренко – лісничий, який разом із багатодітною сім'єю проживав у лісі (нині Ярунський заповідник Туганів). Як пізніше виявилось, він був зв'язковий партизанського загону ім. Чапаєва. Дехтяренко розповідав про становище на фронті, про те, що німці терплять поразку, що на Україні розгортається партизанський рух, що в деяких селах партизани убивали старост і поліцаїв, які служили німцям.

Якось Дехтяренко пообіцяв виділити євреям торбу борошна, яке мололо лісництво у млині. За борошном пішла Поля. Минула ніч, а Поля не поверталась. Виявилось, що її заарештував місцевий поліцай. Врятував дівчину Радіон Дехтяренко.

Партизани організували напад на поліцію, але провокатор видав підпільників. Вночі у Ярунь прибуло багато німців, вони заарештували Дехтяренка та його дочку Пашу. Фашисти ніяк не могли повірити, що Дехтяренко був зв'язаний із партизанами й відпустили його додому в лісництво, залишивши Пашу в заручниках. Дехтяренко при допомозі партизанів був евакуйований до партизанського загону разом із сім'єю, а Паші вдалося вирватись із фашистських застінків за допомогою партизанських зв'язкових, що працювали в поліції.

Стало відомо, що готується розправа над сім'ями Качковського і Шлаєна (один із поліцаїв, зайшовши в поліцію, голосно сказав, що завтра «будуть пускати в расход єврейські сім'ї». Він, звичайно, знав, що його слова чує Поля Шлаєн, яка в той час прибирала в поліції. Було вирішено вночі таємно тікати до партизанського загону. Проте зв'язки із партизанами не були налагоджені, тому Качковський вирішив переховуватись по селах у знайомих, яким він до війни шив одяг, а сім'я Шлаєнів вирушила до лісу. По дорозі вони зайшли до Василюків із Малого Молодькова, які дали їм продуктів. Довго подорожували Нута Шлаєн і його троє дітей лісовими стежками, перш ніж потрапити до партизанського загону ім. Чапаєва, у складі якого воював Радіон Дехтяренко. Майже увесь Городницький район був тоді партизанським краєм. На будинку сільської ради у Михіївці майорів червоний прапор. Німці боялися там з'являтися. Так сім'я Шлаєнів стала партизанською.

Якось Володимир Ничипорович Пелех, який народився в Яруні, а в роки війни йому, випускникові Ходорківської десятирічки, довелося бути підпільником, а згодом партизанити в лісах поблизу Києва, знайшов у канаві напівживу єврейську дівчину Раю, якій чудом удалося врятуватися від розстрілу. Він привів її у партизанський загін, обігрів, рване лахміття, в яке була одягнена дівчина, змінив на теплий одяг. Сам же і відгодовував з ложечки після довгого голодування дівчину. Рая поступово одужала, вона стала працювати кухарем у партизанському загоні. Згодом їх шляхи розійшлися. Рая, у складі загону, пішла в Білорусію, а Володимир Ничипорович пішов на Захід. Зустрілися вони випадково уже після війни, коли В.Н. Пелех навчався в Києві у спортивній школі, а Рая там працювала у їдальні:

– Ох і добре ж мені жилося там, – згадував Володимир Ничипорович, – коли я заходив до їдальні.

Володимир Ничипорович Пелеху ще при житті присвоїли високе звання «Праведника світу», а в далекому Ізраїлі в його честь посаджено сосну.

Вдалося врятуватися матері й двом маленьким донечкам сім'ї Тейтельман. Мати впала в яму живою під час розстрілу, а на дітей фашисти й поліцаї куль не витрачали, їх вкидали до ями живими. Вона вибралась з-під легкого шару землі і вночі вирушила до с. Колодянка, де переховувалась на печі у знайомої жінки. Нині колишні дівчатка Тейтельмани проживають в Ізраїлі.

Якось на одній із вулиць Києва молодий офіцер Червоної Армії Близнюк Сергій Лукіч, який народився у с. Борисівка Ярунського району й іще до війни закінчив Ярунську школу, зустрів маленьку єврейську дівчинку. Вона була круглою сиротою. С.Л. Близнюк забрав її. Дівчинка вчилася у школі, закінчила інститут а потім викладала російську мову в Житомирському педінституті ім. І. Франка, де на кафедрі педагогіки працював і сам С.Л. Близнюк.

Шукають і не можуть знайти сім'ї Роміч і Шутенко, які жили під час війни у Яруні й урятували приречених євреїв. Шукають, щоб присвоїти їм високе звання «Праведника світу». Проте люди діяли не заради вигоди, вони виконували свій громадянський обов'язок, хоч щодня дивилися смерті у вічі.

Список використаних джерел та літератури

1. Коган Л. Голокост на Житомирщині / Л. Коган // Історія міст і сіл Великої Волині. Науковий збірник «Велика Волинь». – Том 25. – Частина 2. – Житомир: ПП М.Г. Косенко, 2002. – С. 298-304.
2. Шлаен Э. Пережитое не стереть годами / Шлаен Э. – Ришон ле-Цион, 2001.
3. Гармель К. Страницы памяти / Гармель К. – Сан-Франциско, 2005.
4. Архів СБУ. – ОФ №№ 11403, 85551, 9119179, 1292.
5. Житомирський облдержархів, акт від 12 лютого 1944 року.
6. Хамітова Т.А. Єврейське протистояння окупаційній владі в період Голокосту / Хамітова Т.А. // Євреї в Україні: історія і сучасність: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. –Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009.